

RƏNA İBRAHİMOVA

BDU, baş müəllim, tarix elmləri namizədi

Email: renaibrahimova@yahoo.com

**AZƏRBAYCAN ETNOQRAFIYASINA DAİR XVII-XIX ƏSR
YAZILI MƏNBƏLƏRİNDƏ MƏLUMATLARIN ARAŞDIRILMASI**

Açar sözlər: Etnoqrafiya, maddi mədəniyyət, yaşayış məntəqələri, geyim, qida, iqtisadi həyat

Ключевые слова: Этнография, материальная культура, поселения и жилища, одежда, пища, хозяйственный быт

Key Words: Ethnography, material culture, settlements and dwellings, clothing, food, household life

Xalqların maddi mədəniyyət elementləri onların keçdiyi tarixi yolu, sosial-iqtisadi inkişafı, mədəni-ticarət əlaqələri, dini və etnik mənsubiyyətini əks etdirilir. Maddi mədəniyyətin formalaşmasına əhalinin yaşadığı təbii-coğrafi şərait, məşğul olduğu təsərrüfat sahələri mühüm təsir göstərə bilər. İnsan həyatı maddi istehsaldan asılı olduğundan, maddi mədəniyyət tarixinin öyrənilməsində də böyük diqqət yetirilir. (1.113) Yazılı mənbələrdə, istər xüsusi tədqiqatlar, istər bədii ədəbiyyatda insan fəaliyyətinin bu sahəsinə aid küllü miqdarda məlumatlar əldə etmək olar. Bu məqsədlə bir sıra müəlliflərin yazılarına müraciət etmək lazımdır. Dövlətlər arasında mədəni, siyasi və iqtisadi əlaqələr ticarət yolu ilə də qurulurdu.

VI-VIII illərdə işgüzar səfərlərə çıxan tacirlər keçdiyi yollar, su mənbələri, məskənlər, şəhərlər, istehkamlar, ərazilərin coğrafi şəraiti, iqlimi, oralarda yaşayan əhalinin etnik tərkibi, dili və dini görüşləri və s. qeydlər aparmalıydılar. Məsələn, XVI əsrdə Rus dövlətində gələcəkdə nazirliklər kimi fəaliyyət göstərəcək prikazlar ölkənin müxtəlif sahələrinin idarəçiliyi ilə məşğul olurdular. Xarici İşlər Nazirliyi sayılan Posol prikazı bu hesabatları toplayır və müəyyən ölkələr haqqında kəşfiyyat mühüm strateji əhəmiyyətli məlumatlar əldə edə bilirdi. Rəsmi sənədlər, o cümlədən tacirlərin hesabatları, Posol prikazının tələb etdiyi səlissə, lakonik dildə yazılmalı və dolğun məlumatlı olmalı idi. Buna görə də bu dövrə aid yazılar etnoqrafik mənbə kimi öyrənilir. XVII əsrin etnoqrafik mahiyyəti yazılarla zəngin olan Fryodor Kotovun hesabatını xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

XVI əsrin II yarısında İran və Rus dövlətləri arasında diplomatik və ticarət əlaqələri canlanmışdı. Əvvəlki əlaqələrin ləng inkişafına bu iki dövlətlər arası vahid yol rabitəsinin mövcud olmaması ilə bağlıdır. 1552-ci ildə Qazan, 1556-cı ildə Həştərxan xanlıqları rus çarı IV İvanın istilasına məruz qaldıqlarından sonra Volqa su magistralı iki dövlətin əlaqələrinin həyata keçirilməsində əsas rol oynamışdır. Qarşılıqlı diplomatik missiyaların əsas məqsədi XVI əsrdə Sultan Türkiyəyə qarşı hərbi ittifaq olmalıydı. Türkiyə ilə uzun müharibədən zəifləmiş İran (Səfiri) dövləti Rus çarından yardım istəyərək əvəzində müəyyən əraziləri Dərbənd və Bakı şəhərləri güzəşt etməyi vəd etmişdi. (2.6) Bundan əlavə Şah Moskva hökumətinə Qafqazın dağətəyi bölgələrində Rus dövlətinin cənub sərhədi keçən Terek çayı boyunca məskənlər salmağa təklif etmişdi. Rus dövləti Türkiyə ilə açıq hərbi münaqişəyə qoşulmasada cənub sərhəd boyu əhalisi kazaklardan ibarət məskənlər salmışdı. (3.10) XVI əsrdə və XVII əsrin əvvəllərində Rus dövlətinin daxili və xarici siyasətindəki ağır vəziyyət Səfəvi ölkəsi ilə ittifaqı yaratmağa imkan vermirdi. Bu səbəbdən ancaq 1613-cü ildə İrana Tixanov və Buxarovun başçılığı ilə səfirlik heyəti yola salınmışdı. (4.253) Bundan sonra səfirliklər mütəmadi olaraq iki

dövlətlər arasında münasibətləri inkişaf etdirirdilər. XVII əsrdə Orta Şərqdə siyasi vəziyyət Səfəri dövlətinin xeyrinə dəyişilmişdi. I Şah Abbas Cənubi Qafqazın böyük hissəsini, Dərbənd sərhədinə qədər Xəzər yarı torpaqları ələ keçirmişdi. Beləliklə İran və Rus dövlətləri həmsərhəd olmuşlar. Şah hökuməti Rusiyanın Qafqazda möhkəmlənməsindən narahat olsa da münaqişəyə girmək arzusunda deyildi. Rus dövlətinin öz növbəsində İran bazarlarına böyük ehtiyacı var idi. Moskva hökuməti Gürcüstanı dəstəkləyir. Gürcüstan (formal olaraq 1589-cu ildə Rus dövlətinin təbəçiliyinə keçmişdi), Qafqaz, İran və Türkiyədəki vəziyyət haqqında məlumatlar toplayırdı. Səfəvi dövlətinin Xəzər sahillərinə çıxışı Rus dövləti ilə ticarətə müsbət təsir göstərmişdi. Rus tacirlərinin İrana səfərləri qat-qat artmışdı. Ticarət adamları buradan xammal ipək və qiymətli əşyalar alırdılar. Onu qeyd etmək lazımdır ki, ipək, qiymətli daşlar, qızıl və gümüş məmulatların ticarəti çarın monopoliyası idi. Səfəvi dövlətinə isə qiymətli xəzlər, morj dişi, keyfiyyətli aşılanmış dərilər, kəndir, kətan, buğda idxal olunurdu.(2.10)

1623-cü ildə tacir Fyodor Afanasyeviç Kotov Səfəvi dövlətinə yola düşmüşdü. Çara məxsus mallarla ticarət edən tacirlərə müxtəlif imtiyazlar verilirdi. Onları yol boyu nəqliyyat, ərzaq, mühafizə ilə təmin etməli, apardıqları mallardan vergi almamalıydılar. Bu dövrdə İrana ticarət yolu artıq yaxşı bəlli idi və bir sıra böyük şəhərlərdən keçirdi. Kotov dəqiqliklə şəhərlər və yaşayış məskənləri arasındakı məsafəni qeyd edir, istehkamlar, şəhərlərin təsərrüfat həyatını öyrənir, dağ, çöllük, səhralıqdan keçdiyini, içməli su mənbələrin, nəqliyyatın olub-olmamasına diqqət yetirir və gündəlikdə qeydlər aparırdı. Çaylarda keçidlər, körpülər, nəqliyyat vasitələri (qayıq, sal) haqqında məlumat vermişdir. Tacir Volqa su yolu ilə Həştərxana çatır və bu şəhər haqqında belə məlumat verir; "... Şəhər daşdan tikilib, mehmanxanalarda buxara, qızılbaş tacirləri məskunlaşmış, şəhər ətrafında tatarların yurtaları yerləşir." Sonra tacir bu yaşayış evlərinin quruluşunu təsvir edərək yazır ki, qarğıdan dairəvi formada divvarları qurulan üzərinə palçıqdan suvaq çəkilmiş komalar idi.(2.20) Etnoqrafik, ədəbiyyatdan aydın olur ki, Azərbaycanda da XX əsrin ortalarına qədər "çovustan", "qarğı ev" adı ilə məlum olan bu ev tipi geniş yayılmışdı.(5.33) Həştərxandan Xəzər dənizi ilə Qızılbaşlar ölkəsinə (Səfəvi dövlətinə) yol gedir. Kotov yazır ki, Terek, Tarki, Dərbənd şəhərlərindən keçib Şirvana çatmaq olar. F.Kotov Şəbran, Şamaxı, Dərbəndin Şirvan torpaqlarına məxsus olduğunu yazır. Dərbənddə daruqa-baş polis yerləşir. Şəhəri başı qarlı dağlar əhatə edir, evləri çiy kərpicdən tikilib, bağlardan, həyətlərdən çaydan çəkilmiş arxlar axır. Bağ-bağat, taxıl, arpa, darı yetişən zəmilər, mal-qara sürüləri tacirin diqqətini cəlb edir. Yığılmış məhsulu öküz arabalarında daşıyırdılar. Dərbənddən 70 km məsafədə yerləşən Hizabad limanından Şamaxıya yol gedirdi. Araba yolu olmadığından nəqliyyat və yük daşıma üçün dəvə, öküz və uzunqulaqlardan istifadə ulunurdu. Kotov Şəbranı təsvir edərək yazır ki, şəhərin daşdan bir cərgə mühafizə divarı və qalası vardı. Məscidlər, sənətkarlar köşkləri, həyətlər, məhəllələr onun nəzərindən qaçmamışdı. 1646-1647-ci illərdə Cənubi Qafqaza səyahət etmiş türk məmuru Evliya Çələbi Şabranda olmuş və bu məskəndə 70 məhrab, 70 məhəllin olduğunu yazır. Uzun-Həsənin adı verilmiş baş məscidin dörd divarının nəfiz, əlvan rəngli kaşanlar, oyma naxışlı mərmər plitələrdə bəzədilməsini qeyd edir. Səyyah Dərbənd qalasının daxilində 1200 ə yaşayış evləri karvansaraylar, ticarət köşkləri hamamlar, bazarlar, məscidlərin olduğunu yazıb.(6.172)

F.Kotov gündəliyində Şabranda Şamaxıya yolun yüksək dağlardan keçdiyini, çox təhlükəli və içməli su mənbələri olmayan yol kimi təsvir edirdi. Buradan ancaq at və dəvə üstündə hərəkət etmək olar. Yol boyu daşdan inşa edilmiş ambarları, tövlələri və möhkəm darvazaları olmuş üç karvan-sarayla rastlaşır. Şamaxı onun təsvirinə görə, daşdan tikilmiş kiçik şəhər olmuşdur. Şəhərin dəmir darvazası, yeddi karvan-saray, bazarları vardı. Burda ticarət edən rus, ləzgi, iran, qılan, buxara tacirlərinin öz köşkləri və karvan sarayları olmuşdu. Şamaxı

bazarları müxtəlif çeşidli mallarla məşhurdur. Lakin ən çox xammal-ipək və əlvan rəngli ipəklər satılırdı. Müəllif ipəyin boyanmasını şəhərin özündə, xammal-ipəyin ətraf kəndlərdə istehsal olduğunu yazır. Malların əksəriyyətinin Türkiyədən çatdırılmasını qeyd edir. Tacir şəhərlərin su təchizatına böyük diqqət yetirirdi. Şamaxı haqqında yazır ki, buraya su yeraltı daş borularla axıb gəlir. (2.72) Çox güman ki, söhbət geniş yayılmış kəhrizlərdən gedir. Orta əsrlərdə şəhər əhalisinin içməli su ilə təchizatında kəhriz şəbəkəsinin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. (7.120) Övliya Çələbinin bu şəhər haqqdakı məlumatları daha dolğun mənzərə yaradır. O, yazır ki, şəhərdə təxminən yeddi min damına torpaq qatı salınmış evlər vardır, səhər iyirmi altı məhəlləyə bölünür. Şəhərin yaxınlığında Şah Səfinin inşa etdirdiyi Qəbir-cami adlı məscid ucalır, həyətidə fəvvarələr su vurur. Bura təhsil ocağıdır, şagirdlər üçün otaqlar ayrılıb. Səyyah şəhərdə yeddi mədrəsənin fəaliyyətdə olduğunu qeyd edir. Onun yazılarında dəfələrlə xeyriyyə işləri ilə məşğul olan imarətin haqqında məlumat verilir. Böyük kompleks şəklində tikilən imarətlər karvansaray, məscid, mədrəsə, xəstəxana, mətbəx və içtimai yeməxanadan ibarət olurdu. Müəllif Şamaxıda 40 məktəbin və yeddi hamamın olduğunu yazır. Suyu və havası ilə fərqlənən, hovuzları, ayrı-ayrı otaqları olan Şabudi hamamını xüsusilə qeyd edir. Sonra səyyah Şamaxıda 200-ə qədər köşklərin ticarət etdiyinə baxmayaraq üstü örtülü bazar-bədəstanın olmadığını yazır. Bərəkətli Şirvan torpağında çəltik, pambıq, yeddi növ üzüm, "abbasi" və "mələcə" armud növləri, qarpız yetişdirilir. Diyarın iqlimi yumşaq, mülayimdir. (6.164).

İpəkçilik Şamaxıda XIX əsrdə də inkişaf etmişdi. XIX əsrin II yarısında Azərbaycana pənah gətirmiş şöhrətli fransız yazıçısı Aleksandr Dyuma Şamaxının bazarında göz oxşayan xalçalar və ipək parçaların satıldığını, şəhərin yuxarı və aşağı məhəllələrə bölünməsinə, evlərin damına torpaq qatının salındığını yazır. (8.126)

Şamaxıdan Ərdəbilə üz tutmuş F.Kotov on gün uca yolları ilə irəliləmişdi. Rast gəldiyi Kür çayını Moskva çayına bənzədir. Bu barədə yazır ki, bütün Səfəvi torpaqlarında bu qədər böyük çay yoxdur. Güngəliyində qeyd olunub ki, çayın üstündən körpü vardır, tutacaq əvəzinə isə zəncirlər salınıb. Körpüdən keçəndə nəqliyyat heyvanları üçün vergi alınır. Sonra F.Kotov beş gün heç bir yaşayış məskəni olmayan çöllüklərlə yol getmişdi. Ancaq tərəkmələrin köçü ilə rastlaşır. Mil-Muğan ovalığında yay-qış tərəkmə-şahsevənlər maldarlıqla məşğul olurdular. (1.34). F.Kotov Muğandan Ərdəbilə qədər üç gün yol gedir. Ərdəbildə bazarlar, 20 karvan-saray vardır, çoxlu ticarət köşklərində müxtəlif çeşidi mallar və meyvələr satılır. Kür çayı və dənizdən qızıl balıq gətirilir. Xəzərin zəngin balıq ehtiyatları haqda XVII əsrin II rübündə Azərbaycanda olmuş Adam Oleari belə xəbər verir: "...bu dənizdə iri nərə, qızıl balıq (syomqa çəki, siyənək, xəssəm, sif, çapaq və digər) növlər vardır." (9.510)

F.Kotov Ərdəbili sultanın iqamətkahı olduğu yer kimi göstərir. Şəhərin ən böyük tikilisi Şeyx Səfi türbəsidir. Övliya çələbi yazır ki, türbənin keşiyində yüzlərlə dərviş durur. Gecə-gündüz türbəni ziyarətə gələnlərə ehsan verilir. Kotov türbə və məscidin üzərinə gözəl kaşanlarla bəzədilməsini bildirir. Türbə zəncilərlə əhatə olunmuşdu. Savalan dağından axan çayların suyu mis borularla şəhərə gəlir və ovdanlara dolur. Əhali bu təmiz və dadlı, həm də həzmetməni yüngülləşdirən su ilə təmin olunur. F.Kotov Ərdəbildən Xalxala gedən təhlükəli dağ yolu haqqında məlumat verərək yazır ki, buradan axan Qızılüzən çayın üstündən körpü salınıb. Xalxalda yolçular yorğun atları dəyişdiridilər. Zəncana aparan yol düzənlikdən keçir və dəvələr burada sərbəst, rahat hərəkət edə bilirlər. Sultaniyyə şəhəri vaxtilə möhtəşəm sarayları, məscidləri ilə zəngin olan, sonra isə xarabalığa çevrilmiş bir məskən kimi Kotovun yazısında təsvir olunur. Keçmişdə burada 20 min ev var idi. Gümbəzli böyük məsciddə şah

Xudabəndənin qəbri vardır ətrafında qızıl suyunu çəkilmis mis barmaqlıqlar vardır. Şəhər kəhrizlərin vasitəsi ilə su ilə təmin olunmuşdu.(2.76)

Buradan tacir Qəzvin şəhərinə yola Qəzvin şah saraylarının yerləşdiyi şəhər kimi qələmə alınıb. Mərkəzdə böyük meydan salınıb. Burada müxtəlif mallar, meyvə, tərəvəzlə ticarət gedir. Şəhərdə ciddi qayda-qanun hökm sürür və bu səbəbdən oğurluq edən yoxdur. (2, 70). Sonra Kotov Qum şəhərindən keçir və qeyd edir ki, buranın bazarları zəngindir, sənətkarlar iti qılınclar, zirehli geyimlər hazırlayırlar, silahsızlıqla məşğuldular. Buğda keyfiyyətli, içməli su isə soyuqdur. Tacirin yazılarında İsfahan haqda deyilir ki, İsfahan İran torpağının mərkəzi olmuşdur. Şah saraylarının üçmərtəbəlidir., darvazaları baş meydana çıxır. Burada xarici səfirləri və tacirləri qəbul edirlər. Şahın yaşadığı otaqlar bir qədər məsafədə olan bağda yerləşir. Meydanın ətrafında daşdan inşa edilmiş çayxanalar, mehmanxanalar, məscidlər durur Tınça adlı böyük bazarda sənətkarların emalatxanaları sıralanıb. Burada miskərlər, toxucular, boyaqçılar çalışır. Rus tacirlərinin 200-ə qədər köşkləri vardır. Tincadan savayı digər bazarlarda müxtəlif çeşidli mallar satılır, o cümlədən qılınclar və çadırlar istehsal olunur, barmaqlıqlar, sandıqlar, ağacdan əşyalar, ipək və pambıq parçalar toxunur. Axşam düşəndə isə şüşə qablarda yandırılan küncüt yağı ilə ətrafi işıqlandırılırlar. Çayxanaların qarşısında fəvvarəli hovuzlar vardır. Kotov yerli adamların geyimlərini təsvir edərək yazır ki, axşam düşəndə hovuzların ətrafında əyinlərində qızıl tikmələrlə bəzədilmiş büzməli arxalıq, bellərində qursaq, başlarında çalma olan cavan, yaraşlıq oğlanlar-mütrüblər əllərində zıncırovlarla rəqs edir, zurna, tütək, təbil çalınır.(2.81)

Adam Oleari isə İsfahanda 500 min sakinin yaşadığını qeyd edib. Evlərin əhalinin sosial zümərəsinə əks etdirərək varlılar üçün bişmiş, rəiyyət üçün isə çiy kərpicdən tikildiyini yazır. Olearinin bu məlumatları daha həqiqətə uyğun gəlir, çünki XVII əsrdə əsas inşaat materialı çiy kərpic olmuşdur.(9.465) Adam Oleari yeməklər və içkilər haqda daha geniş məlumat vermişdi. Belə ki, səfirlik Ərdəbildə qalanda xan onlara hər gün qırmızı şərab, düyü, yağ, yumurta, badam, kişmiş, alma, hisə verilmiş balıq, nar, armud, tərəvəz və başqa neymətlər göndərirdi. Ziyafətlərdə əcnəbi qonaqlara adətən ət, toyuq, tərəvəz, balıq ilə aş-qarası bişirilmiş plov təklif olunurdu. Düyünü zəfəran suyu nar və albalı şirəsi ilə müxtəlif rənglərə boyayırdılar. Çöl quşlarının ətindən ləziz qızartma hazırlanırdı. Azərbaycanlıların ənənəvi geyimləri Aleksandr Dyumanın "Qafqaz" kitabında ətraflı təsvirini tapıb. Yazıçı dostlarının məsləhəti ilə Şamaxıda rəqqasələrin ifasına tamaşa etmişdi. O, qeyd edir ki, Şamaxıda ancaq ur rəqqasə və bir mütrüb qalmışdı. Xanlıqlar dövründə geniş yayılmış bu əyləncə növü Dyumanın Azərbaycanda olduğu zaman unudulmuşdu. Əvvəl Dyuma rəqqasənin gözəlliyini vəsf edir, sonra onun başında çoxlu qızıl pullar bənd edilmiş məxmər araxçın, qırmızı məxmərdən arxalıq, ağ uzunətəkli tumanı və uzun şəffav örtüyü olduğunu yazır. Qafqaz ayrıca tarixi-etnoqrafik vilayət təşkil edir və bu səbəbdən burada əsrlər boyu yaşayan xalqlar dil və mənşələrində fərqli olsalarda, maddi mədəniyyət sahəsində oxşar elementlər yaratmışlar. Qonşu olan gürcülərin geyimlərində azərbaycan milli geyimlərinin elementləri vardır. Belə ki, Dyumanın gürcü knyazının geyiminin təsvirində bu aydın görünür. Yazıçı onun zövqlü, zəngin libasının qara rəngdə qaragül ucu şiş papaq, ətəyi dizə çatan, biləngində düymələnən atmaqol çuxa, qülbətin naxışlı atlas arxalıq, geniş biçimli ələkləri, üzərində güləbətin və məxmərdən naxışlarla bəzədilmiş uzınboğaz çəkmələrin içinə salınmış ipək şalvardan ibarət olduğunu yazır. Atlas arxalığın qolları isə çuxanın qollarının kəsiyindən görünürdü. Dyuma onu evinə qonaq edən Mahmud bəyin libasını təsvir edərək yazır ki, onun əynində nar rəngində çuxa, astarına açıq-mavi tafta vurulan, ağ atlasdan, qollarının ağzına və yaxasına qızıl bafta tikilmiş arxacıq və şalvar var idi, belinə kip yatan qızıl kəmərdən dəstəyi fil sümüyündən, dəstəsi gümüşə tutul-

muş, qızıldan bəzəklər vurulan, qını da eyni üslubda bəzədilmiş xəncər asılmışdı.(8.127) Gümüş və qızıl kəmərlər kübar kişi geyim dəstinin vacib hissəsidir. Ona görə də az-çox iqtidarı olan hər bir kəs, nəyin bahasına olursa olsun, belinə belə təkbənd-kəmərlər bağlamağa çalışırdı.(5.76) Yazıçının ətraflı məlumatından aydın olur ki, bu geyim dəsti əyyanlara məxsusdur. Qiymətli, nəfis bəzədilmiş soyuq silah kişi geyim dəstinin ayrılmaz hissəsi olmaqla bərabər, həm də kübarlıq və var-dövlət rəmzi sayılırdı, insanın cəmiyyətdə tutduğu sosial və maddi mövqeyinin təəcəssümü idi. Eyni zaman yazıçının bu qeydləri Azərbaycanda XIX əsrdə silahsızlığın yüksək səviyyədə inkişaf etməsinə bir dəlalətdir. O dövrdə ən qiymətli hədiyyə bahalı silah olmuşdur. Nuxada (Şəki) Dyumaya yerli sənətkarların əl işi tüfəng və qələmkar süfrə bağışlanmışdı. (8.154) Yazıçı Dərbənd, Bakı, Nuxa bazarlarını hətta Tiflis bazarlarından daha zəngin olduğunu burada yerli sənətkarların istehsal etdikləri xalça, silah, yəhər, süfrələr, papqlar, çuxa, ayaq geyimləri, zinyət əşyaları, sancaqlar, qızıl və gümüş kəmərlərlə bəzədilmiş kəmərlərin satıldığını qeyd edir.

Dyuma qafqaz mətbəxi ilə də yaxından tanış olur və yeməklərin hazırlanma qaydalarını gündəliyində qeyd alır. Ona çox xoş gələn Şəkidəki yediyi kəbab idi və onun hazırlanması haqda yazır ki, qoyun ətinin tikələrini əvvəl sirkə, soğan və sumaxla qarışdırıb 1-2 saat saxlamaq lazımdır. Suraxanın komendantı yazıçını şam yeməyinə qonaq dəvət edir. Dyuma süfrəyə verildiyi plov, kəbab, armud, üzüm, qarpızın ləziz dadından çox razı qalıb. Amma ona görə ən qeyri adi və ləziz təam plov üstündə nar və şəkərlə qızarılmış toyuq olub.

Kotov İran torpağının iqlimi və təbii şəraiti haqqında yazırdı ki, burada qış azömürlüdür. Buğdanı yazlıq və payızlıq əkirlər. Davar, qaramal, at və dəvələr il boyu çöllərdə alafda yemlənilir. Ən geniş məlumatı Gilan torpağına dair verilmişdi. Kotov izah edir ki, Burada Xəzərin sularının hərərəti mülayimdir. Nərə, ağ balıq, uzunburun balıq növləri tutulur. Buğda tez yetişir, sahil boyu çoxlu meşələr vardır. Hava Şamaxıda olduğu kimi yağmurlu olur. (2.89) Geyimlərlə dair Kotovun məlumatları aşağıdakılardır.

Farslar və qızılbaşlar (azərbaycanlılar) müxtəlif parçalardan – basma naxışlı, damadama və zolaqlı darayı, qırmızı ya tünd mavi rəngli pambıq parça-kumaçdan qaftan-axalıq geyinir, belinə enli qurşaq bağlayır, onun üstündən tünd qırmızı rəngli şal sarıyır, baş geyimləri-çalma, ayaq geyimləri corab və başmaqdan ibarətdir. O, qadınların çadra gəzdirdiklərinə görə geyimləri haqda ətraflı məlumat verməmişdi, lakin yun və məxmər corab, başmaq, caxçur yaxud cütbalıq, alt köynək, axalıq, çadranını qadın geyim dəstinə daxil olduğunu yazıb. Qadınların saçdüzümü iki və dörd hörükdən ibarət idi. Bəzəklərdən sinə, alında gəzdirilən bir sap mirvari. Burunlarında qiymətli daşlar və mirvari ilə bəzədilmiş qızıl halqalarla olur. (2.91).

Naxçıvan şəhəri Evliya Çələbinin məlumatlarına görə abaddır, minə yaxın ev, 70 məscid baş, 40 məhəllə məscidi, 20 mehmanxana, 7 rahat hamam və 1000-ə yaxın ticarət köşkləri vardır. Evliya çələbi təsərrüfat həyatından yazaraq qeyd edir ki, iqlim bir qədər sərt olduğundan, meyvəçilik az inkişaf etmişdi, yeddi növ pambıq, buğda, 4 növ arpa becərilir. Bacarıqlı sənətkarlar pambıqdan hər yerdə şöhrət qazanmış qələmkar süfrələr istehsal edirlər. Səyyah Cənəbi adlı hamamı işıqlı, divarları və qapıları kaşanlarla bəzədilmiş, dəhlizinin döşəməsinə əlvan palaslar sasinmiş tikili kimi təsvir etmişdi. İnsana rahatlıq, təmizlik, xoş əhval ruhiyyəyə gətirən hamamların təsvirinə Evliya Çələbi hər bir diyarda, səhərdə mütləq diqqət yetirib. Naxçıvanda Zal-paşa adlı hamamın döşəməsinə mermər, pəncərələrinə billur şüşə salınmış, mərkəzdə isə böyük hovuz olduğunu yazmışdır.(6.115)

Övliya Çələbi Naxçıvanda olduğu zaman bu torpaqlar Çuxursəd beylərbəyinin tərkibində mövcud idi. (10. 392) O, yazır ki, bu şəhər Naxçıvan xanlığının mərkəzidir.

Beləliklə, XVII-XIX ə.ə aid olan müxtəlif səpkili yazılı mənbələrdən Azərbaycan etnoqrafiyasına dair dəyərli məlumatlar əldə olunması və təhlili xüsusi etnoqrafik tədqiqatlarla təsdiqlənməsi bu məqalədə öz əksini tapmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Nəvilov H.A. Azərbaycan etnoqrafiyası 1991, Bakı, elm, s.113
2. Хождения купца Федота Котова в Персию, под редакций Н.А.Кузнецовой, М., 1958
3. Полиевктов М.А. Экономические и политические разведки Московского гос-ва XVII в на Кавказе, Тифлис, 1932
4. Веселовский Н.И. Памятники дипломатических торговых сношений Московской Руси с Персией, т II, СПб, 1892,
5. Mustafayev A.N. Şirvanın maddi mədəniyyəti, Elm, bakı, 1977
6. Эвлия Челеби, Книга путешествия, вып. 3, М., 1983 «Наука» с.172
7. Azərbaycan etnoqrafiyası, Bakı, Elm, 1981 I c
8. Дюма Александр, Кавказ, Тбилиси, изд. Мерани, 1988
9. Подробное описание путешествие голыштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 года, составленное секретарем посольства Адамом Олеариусом. М, 1870, пер П.Барсова.
10. Mustafazadə Tofiq, Azərbaycan xanlıqlarının qısa tarixi, Bakı, "Victori", 2011

РЕНА ИБРАГИМОВА
БГУ, ст.преподаватель
Кандидат исторических наук

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ, ВЫЯВЛЕННЫХ В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ В XVII- XIX ВВ.

Статья посвящена выявлению и исследованию сведений этнографического характера в письменных источниках XVI-XIX вв. Написана на основе записей купцов, писателей, путешественников, побывавших в Азербайджане в указанный период и является важным источником для изучения различных областей материальной культуры и хозяйственного быта, а именно поселений и жилищ, транспортных средств и дорог, традиционной мужской и женской одежды, пищи и напитков, оружия, украшений и орудий труда. С этой целью в этнографическом аспекте исследованы материалы, нашедшие отражение в записях купца Федора Котова, известного турецкого путешественника Эвлия Челеби и французского писателя Александра Дюма. Представленные в статье материалы исследованы методом сравнительного анализа и подтверждены специальной этнографической литературой.

RENA IBRAHIMOVA
Baku State University, senior
teacherCandidate of Historical Science

RESEARCH OF ETHNOGRAPHIC MATERIALS IDENTIFIED IN THE WRITTEN SOURCES IN XVII-XIX CENTURIES

The article is devoted to the detection and research of ethnographic data of written sources in XVII-XIX centuries. The entries of merchants, writers, travelers who

visited Azerbaijan are significant sources for studying of various fields of material culture and mode of life ,especially settlements and dwellings, cities as a center of economical and cultural life of the country, transport vehicles and routes, traditional male and female clothing, food and beverage, weapons and labor instruments. The data which is investigated in ethnographic aspects, was reflected in records of merchant Fyodor Kotov, well-known Turkish traveler Evliya Chelebi and French writer Alexander Duma. Materials presented in the article was studied by comparative analyzing and affirmed by ethnographic literature.

Rəyçilər: t.e. d. N.C.Quliyeva, t.e.d.A.C.İsgəndərov

Bakı Dövlət Universiteti, "Arxeologiya və etnoqrafiya" kafedrasının 16.09.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №01).